

УДК 342.56

Ю. Р. Мірошніченко
доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права
ННІП імені князя В. Великого ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Єдність судової практики є однією з фундаментних засад здійснення судочинства. У провідних демократичних державах її утвердженню та засобами забезпечення надається пріоритетне значення. Яка ж роль єдності судової практики у правовій системі України та необхідність її забезпечення?

Ні для кого не є новиною, що завдяки єдності судової практики реалізується конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом, а вирішення аналогічних справ по різному може призвести до порушення законних очікувань осіб, які звертаються за судовим захистом.

Саме єдність судової практики найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захисту прав людини [1].

Своєчасна оцінка стану реалізації принципу єдності судової практики є необхідною умовою забезпечення вдосконалення правотворчої діяльності, оптимізації всієї системи існуючого законодавства і відповідного масиву конституційно-правових приписів. Йдеться про своєчасні і необхідні рекомендації як при підготовці абсолютно нових законопроектів, так і внесення змін до чинних нормативно-правових актів. При цьому слід враховувати, що сучасне вітчизняне законодавство протягом останніх десятиліть перебуває в стадії активного правового розвитку. Окремих галузей права це стосується в більшій мірі, інших – в меншій, проте не викликає сумніву, що подолання прогалин і колізій сучасного українського законодавства, як і усунення інших дефектів правового регулювання, неможливо без активної участі в цих процесах органів судової влади, що робить питання про реалізацію принципу єдності судової практики особливо актуальним [2].

Актуальність проблеми конституційно-правового забезпечення принципу єдності судової практики визначається цілим комплексом обставин правового, політичного і соціального характеру. Виступаючи одним з найважливіших принципів сучасного українського конституціоналізму, принцип однаковості судової практики є однією з основних гарантій реалізації конституційного положення про рівність всіх перед законом і судом.

Проблема реалізації принципу єдності судової практики в її конституційно-правовому вимірі, незважаючи на недостатню вивченість, на сучас-

ному етапі розвитку вітчизняної конституційної науки є однією з найбільш важливих в теоретичному дискурсі, присвяченому сучасному конституціоналізму. Величезне значення дана проблема має і в контексті вирішення питань про оптимізацію механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина.

Дослідженням окремих аспектів даної теми займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких можна відзначити: С. Н. Братуся, А. Б. Венгерова, В. Беляневича, В. Жукова, В. Н. Карташова, О. Кота, А. В. Малько, М. Н. Марченка, А. Осетинського, О. Пасенюка, П. Пилипчука, А. Потьомкіна, Я. Романюка, М. Сірого, В. Таткова, С. Шевчука та ін. Проте у своєму концептуальному системному вигляді проблема конституційно-правових аспектів принципу єдності судової практики на даний момент все ще не отримала повноцінного узагальнення.

Судова практика, виступаючи в якості однієї з найважливіших характеристик правової системи, фактично виступає індикатором стану правової системи, показником ефективності судової системи, засобом легітимації державно-владних інститутів і т.п. Будучи частиною правової системи, характеризуючись як складне і багатоаспектне поняття, судова практика виступає засобом охорони правопорядку та зміцнення законності.

Судову практику необхідно розглядати в поєднанні динамічних і статичних аспектів. Так, по-перше, судова практика – це діяльність судів по застосуванню законів при вирішенні спірних, що відносяться до компетенції даного суду, ситуацій, а також використання досвіду і результату цієї діяльності при здійсненні правосуддя. По-друге, судова практика – це умова вдосконалення законодавства. Судова практика повинна розглядатися як фактор зміцнення законності і не повинна суперечити чинному законодавству. По-третє, судову практику необхідно розуміти в єдності певного виду судової діяльності, пов'язаної з виробленням правових положень, а також самих результатів цієї діяльності [3].

Таким чином, в сучасній юридичній науці сформувалося кілька підходів до визначення поняття «судова практика»:

- розгляд судової практики в загальносоціологічному значенні як накопиченого досвіду правозастосування;

- розгляд судової практики як всього масиву правозастосовчих рішень, незалежно від того, виробляються чи в процесі її формування відповідні правові положення чи ні;

- розгляд судової практики як результату діяльності судів вищих інстанцій, в процесі якої виробляються правові положення, володіють певним ступенем узагальненості, загального визнання і обов'язковості;

- розгляд судової практики як сформованих традицій правозастосування, які виступають основою для формування правових положень, під час розгляду та вирішення судами відносно однорідних справ, в процесі багаторазового й однакового застосування норм до недостатньо або частково врегульованих суспільних відносин, поза чіткою прив'язкою до рівня судової інстанції.

Єдність судової практики впливає із фундаментальних постулатів верховенства права – незалежності і безсторонності судів, справедливості і рівності, що зумовлює однакове застосування судами положень закону при однакових фактичних обставинах. Свого часу М.М. Коркунов відзначав, що однією з головних умов правосуддя є застосування законів до всіх однаково, а це неможливо без однакової, усталеної судової практики. «Суд тому завжди схильний підтримувати саме те начало, яке вже прийнято попередньою практикою. Потрібні вельми серйозні і вагомні підстави, щоб схилити суд до зміни усталеної в ньому практики. Тому все більша ймовірність того, що раз прийняте судом рішення буде підтримуватися їм і в подальших рішеннях» [4]. В.М. Гайворонський, М.І. Тітов також зазначали, що додаткові можливості реалізації принципу верховенства права полягають у наданні судовій владі, поряд із функцією правозастосування, функції нормотворчої, тобто у визнання певних судових рішень так званими «прецедентами», як це робиться у споріднених системах права [5].

Питання забезпечення єдиних підходів до правильного застосування чинного законодавства судами загальної юрисдикції є одним із першочергових в організації здійснення правосуддя.

У сучасному українському законодавстві категорія «судова практика» використовується досить активно, проте, в цілому, ми спостерігаємо все ті ж проблеми (невизначеність, багатозначність, смислові невідповідності контексту та ін.), що залишає питання про коректне використання даної категорії на рівні судового правозастосування відкритим. В Україні немає цілісного бачення єдності судової практики, що, зокрема, пов'язано із переважно легістським та інструментальним тлумаченням конституції. Відповідно до такого праворозуміння конституція зводиться до системи правових приписів, які мають політико-правовий характер, і їхнє застосування суворо обумовле-

но ступенем їх законодавчої конкретизації. Конституційні положення виступають інструментом державної політики, за допомогою яких публічна влада реалізує свої функції [6].

Слід вказати на ту обставину, що повноцінна реалізація принципу однаковості судової практики виступає як важливий фактор нормалізації суспільно-політичної ситуації в суспільстві і державі, покликаний, в першу чергу, забезпечити реалізацію конституційного принципу прав і свобод людини як найвищої цінності (ст. 3 Конституції України). В основі принципу єдності судової практики лежить принцип єдності і застосування закону.

Повноцінна реалізація принципу єдності судової практики виступає важливим елементом процесу забезпечення однакового застосування судами правових норм, що, в свою чергу, виступає показником ефективності судової системи в цілому. При цьому, основне завдання і кінцева мета реалізації принципу єдності судової практики – не тільки добитися уніфікованого і формалізованого правового простору, але і забезпечення конституційних принципів положень про верховенство Конституції.

Це створює гарантії визначеності і справедливості процесу у суддівській діяльності, що дозволяє уніфікувати судову практику, про що професор С. Шевчук пише так: «Завдяки уніфікації судової практики досягається зменшення навантаження на суди, оскільки суб'єкти права та адвокати знають, як вирішуються подібні справи, орієнтиром розгляду яких служать рішення верховних (касаційних) судів. Якщо практика єдина та зрозуміла з певного правового питання, тоді немає жодного сенсу перевантажувати судову систему позовними заявами. Суди нижчого рівня також, здебільшого, приймають свої рішення, беручи за основу рішення судів касаційної інстанції, що знижує вірогідність їх оскарження» [7].

Так, Л.Н. Дегтярева, розглядаючи конституційний принцип рівності всіх перед законом, вказує на той факт, що він включає в себе наступні елементи: відсутність в законодавчих актах будь-яких норм дискримінаційного характеру; захист закону; невідворотність покарання; представницько-зобов'язуючий (позитивний) рівень регулювання правового положення людини і громадянина. У свою чергу, принцип рівності всіх перед судом являє собою специфічну за своєю юридичною природою норму, що посилює поєднання матеріальних і процесуальних засад, і передбачає: рівний доступ всіх до правосуддя; наявність єдиної, «однакової» для всіх судової системи; рівне для всіх застосування норм законодавства в процесі вирішення судової суперечки; процесуальну рівність сторін у судовому засіданні [8]. Найважливішою для забезпечення єдності судової практики, і такою що впливає з конституційного прин-

ципу рівності всіх перед законом і судом, є вимога визначеності, ясності, недвозначності правової норми, оскільки конституційна рівноправність може бути забезпечена лише за умови однакового розуміння і тлумачення правової норми всіма, хто застосовує право.

Необхідно відзначити також те, що принцип єдності судової практики, виступаючи як один з найважливіших принципів правосуддя і виконує охоронні функції по відношенню до конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом, включає в себе наступні механізми забезпечення:

- апеляційний і касаційний перегляд судових рішень за скаргами учасників процесу;

- перегляд судових рішень за винятковими обставинами Верховним Судом у зв'язку з неоднаковим застосуванням закону судом (судами) касаційної інстанції;

- надання президіями апеляційних судів методичної допомоги місцевим судам з метою забезпечення правильного застосування ними законодавства, а також рекомендацій за наслідками розгляду матеріалів узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;

- надання президією вищого спеціалізованого суду методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції України та законів, а також рекомендацій за наслідками розгляду матеріалів узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;

- забезпечення головою судової палати Верховного Суду України надання методичної допомоги відповідним судам нижчого рівня з метою правильного застосування законодавства;

- надання Президією Верховного Суду України рекомендацій за наслідками розгляду матеріалів узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;

- надання пленумом вищого спеціалізованого суду судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;

- надання Пленумом Верховного Суду України роз'яснень з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;

- здійснення офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України [9].

В першу чергу слід звернути увагу на створення найбільш сприятливих умов для реалізації принципу єдності судової практики. Мова йде про спеціальну діяльність уповноважених суб'єктів, покликаних забезпечити єдність правового простору України. Саме наявність прогалів, дефектність і колізійність сучасного законодавства виступає базовою причиною порушення принци-

пу єдності судової практики. Для забезпечення такої однаковості необхідно використовувати весь комплекс заходів, спрямованих на підвищення якості нормотворчої і, зокрема, законодавчої діяльності, яка може досягатися за рахунок підвищення рівня юридичної підготовленості та рівня правової свідомості всіх без виключення суб'єктів правотворчої діяльності [10].

Слід ще раз відзначити, що не тільки стан законодавства впливає на дотримання і забезпечення принципу єдності судової практики, а й судова практика безпосередньо впливає на вдосконалення законодавства.

Так, ще одна частина механізму конституційного забезпечення принципу єдності судової практики стосується організації системи правосуддя і практики судового правозастосування. У зв'язку з цим на окрему увагу в контексті розгляду правозастосовчої діяльності як складової частини механізму забезпечення єдності судової практики заслуговує проблема судових помилок правозастосування. Очевидно, що не всі судові помилки є наслідком «неякісного» виконання суддею своїх обов'язків. В даному випадку необхідно враховувати, що відповідні судові помилки є перш за все порушенням принципу єдності застосування норм права, а не принципу єдності судової практики. Однак розглядати судову помилку як один з факторів, що ускладнюють забезпечення принципу єдності судової практики, безумовно, слід [11].

В якості відносно відокремленої складової механізму конституційно-правового забезпечення єдності судової практики слід розглянути діяльність вищих судів, зокрема Конституційного Суду України і Верховного Суду України. Важливість означеної проблеми підкреслюється тим, що система судової влади в Україні фактично формує «прецедентне розуміння змісту правового регулювання суспільних відносин в рамках підвідомчих судам категорій справ, і тим самим, як би здійснює його деталізацію, виявляє, обґрунтовує, конкретизує ті що по суті мають конституційне значення загальні засади (принципи) законодавства; усуває з правової системи неконституційні нормативні акти з урахуванням розмежування повноважень між судами різних видів юрисдикції. На практиці раз пораз виникають ситуації, коли один і той же закон в судах загальної юрисдикції та у вищих судах застосовується по-різному, що самим несприятливим чином позначається на реалізації принципу єдності судової практики.

Одним із способів розгляду механізму конституційно-правового забезпечення принципу єдності судової практики є розгляд його через призму відповідних гарантій його реалізації. Традиційною є думка про те, що в широкому розумінні під гарантіями розуміється вся сукупність різних факторів, що мають позитивний вплив, умов і за-

собів, як матеріального, так і правового характеру. У вузькому розумінні під гарантіями можуть розумітися особливості правового статусу, хоча нерідко і сам правовий статус розуміється в контексті його гарантій. До загальних гарантій слід відносити сучасний стан базових державних інститутів, стан політики, економіки, особливості геополітичної ситуації, рівень і стан правової культури і правосвідомості громадян, морально-етичну оцінку навколишньої реальності, в тому числі з точки зору етнічної і конфесійної ідентифікації, відсутність або присутність соціального розшарування населення, наявність так званих соціальних ліфтів, загальний рівень культури, рівень освіти, зокрема юридичної. Спеціальні (юридичні) гарантії забезпечення єдності судової практики – це законодавчо закріплені засоби і способи, покликані забезпечити її достатню реалізацію. До спеціальних гарантій слід віднести гарантії ефективності системи законодавства, гарантії ефективності системи правозастосування і гарантії відновлення порушеної одноманітності [12].

Таким чином відзначимо, що механізм конституційного забезпечення принципу єдності судової практики охоплює максимальну кількість сфер і напрямків діяльності, починаючи з його юридичного оформлення на рівні конституційного тексту і конкретизації в галузевому законодавстві та правових позиціях вищих судів і, закінчуючи комплексною системою гарантій його реалізації і забезпечення, а також боротьби з його порушеннями. В якості основних суб'єктів діяльності щодо забезпечення принципу єдності судової практики виступають органи законодавчої влади, представники всіх ланок судової влади, серед яких особливе місце закономірно належить Конституційному Суду України і Верховному Суду України.

Отже, не випадково судову практику називають індикатором стану правової системи, показником ефективності судової системи, засобом легітимації державно-владних інститутів та ін. Будучи частиною правової системи, виступаючи як складне і багатоаспектне поняття, судова практика виступає засобом охорони правопорядку, зміцнення законності і вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин.

Література

1. [Електронний ресурс] URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/152874_dnst-sudovo-praktiki--golovna-zaporuka-dovri-susplstva-do-sudovo-vladi.
2. Князькин С. И. Единство судебной практики и средства его обеспечения // Журнал российского права. 2015. № 11. С. 160–168.
3. Гук П. А. Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России: общетеоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2012. С. 12.

4. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. СПб.: Юридический центр, 2004. С. 183.

5. Гайворонський В.М. До питання про концептуальні засади законотворення (на прикладі законодавства про банкрутство), В.М. Гайворонський, М.І. Тітов // Вісник господарського судочинства. 2002. № 1. С. 182–186.

6. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції : моногр. / М. В. Савчин. Ужгород : Поліграф-центр «Ліра», 2009. 372 с.

7. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції / С. В. Шевчук // Право України. 2013. № 9. С. 311.

8. Дегтярева Л. Н. Право на судебную защиту в системе гарантий права человека на честь и достоинство // Наука сегодня [Текст]: сборник научных трудов по материалам VII международной научно-практической конференции, г. Вологда, 28 октября 2015 г.: в 4 частях. Часть 4. Вологда: ООО «Маркер», 2015. 136 с.

9. [Електронний ресурс] URL: http://www.pravo.org.ua/ua/news/constitutional_order/constitutional_justice/, [Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

10. Авакьян С. А. Конституционная теория и практика публичной власти: закономерности и отклонения // Конституционное и муниципальное право. 2015. № 10. С. 10–11.

11. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества : монография. Ереван: РАСУ, 2014. С. 106–107.

12. Зорькин В. Д. Современный мир, право и конституция. М.: НОРМА, ИНФРА-М., 2010. 543 с.

Анотація

Мірошніченко Ю. Р. Проблеми конституційно-правового забезпечення принципу єдності судової практики. – Стаття.

В статті проаналізовано проблематику конституційно-правового забезпечення та реалізації принципу єдності судової практики. Проведено аналіз теоретичних положень, які обґрунтовують багатоплановий характер проблеми конституційного забезпечення принципу єдності судової практики, а також практичних рекомендацій щодо вдосконалення спеціальних конституційно-правових процедур і статусу суб'єктів цієї діяльності.

Ключові слова: судова практика, єдність судової практики, суд, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, правові гарантії, конституціоналізм.

Аннотация

Мирошниченко Ю. Р. Проблемы конституционно-правового обеспечения принципа единства судебной практики. – Статья.

В статье проанализирована проблематика конституционно-правового обеспечения и реализации принципа единства судебной практики. Проведен анализ теоретических положений, обосновывающих многоплановый характер проблемы конституционного обеспечения принципа единства судебной практики, а также практических рекомендаций по совершенствованию специальных конституционно-правовых процедур и статуса субъектов этой деятельности.

Ключевые слова: судебная практика, единство судебной практики, суд, Конституционный Суд Украины, Верховный Суд Украины, правовые гарантии, конституционализм.

Summary

Miroshnichenko Yu. R. Problems of constitutional and legal enforcement of the principle of unity of judicial practice. – Article.

In the article it has been analyzed the problems of constitutional and legal support and implementation of the principle of unity of judicial practice. The analysis of theoretical provisions has been executed, that justifies

the multifaceted nature of the problem of ensuring the constitutional principle of unity of judicial practice, as well as practical recommendations for improving special constitutional and legal procedures and the status of subjects of the activity.

Key words: judicial practice, unity of judicial practice, court, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court of Ukraine, legal guarantees, constitutionalism.